

18. Kapetaniye u Bosni i Hercegovini, (Bosna - Hersek'te kapitanlıklar), Sarayevo, 1954, s. 308.
19. Stari Hercegovački gradovi, (Eski Hersek şehirleri), Naše starine mecmuası, sayı II, s. 9 - 21, Sarayevo 1954, (ve ayrı bası), Prof. Hamdi Kapıcıç ile müştereken.
20. Çizmeçiyiski Obrt i stara Gracanska obuça u Bosni i Hercegovini. (Bosna - Hersek'te çizmeçi san'atı ve eski şehir ayakkabıları), Radovi Nauçnog društva, sayı III, s. 81 - 144, Sarayevo 1955, (ve ayrı bası).
21. Muteselimi i nihov dyelokrug. (Mütesellimler ve salâhiyetleri), Radovi Nauçnog društva, sayı VII, s. 81 - 141, Sarayevo 1957, (ve ayrı bası).
22. Hanovi i kervansarayı u Bosni i Hercegovini. (Bosna - Hersek'te han ve kervansaraylar), Dyela Nauçnog društva, cilt VIII, Sarayevo 1957.
23. Naşi bezisteni. (Bezistenlerimiz), Naše starine, sayı II, s. 233 - 244, Sarayevo 1954, (ve ayrı bası).
24. Esnafi i obrti u starom Sarayevu, (Eski Sarayevo'da esnaf ve san'atlar), s. 263, Sarayevo 1958.
25. Saraçki obrt u Bosni i Hercegovini, (Bosna - Hersek'te saraç san'atı), Radovi Nauçnog Društva B. H. cilt VIII, Sarayevo 1958, (ve ayrı bası).

WALTER J. FISCHEL : Kölemenler devrinde Mısır'da baharat ticareti [*], Ortaçağ islâm ekonomik tarihiyle ilgili bir etüd.

Müellif, on ufak bölüm halinde tertiplediği 18 sayfalık bu tetkik yazısında, 12 - 15 inci yüzyıllarda Yemen ile Mısır arasında bir korporasyon halinde biber ve baharât ticaretiyle işgal eden ve kendilerine «**Kaarimî tâcirler**» adı verilen bir gurup Müslüman tâcirlerin tarih sahnesine çıkışlarını, faaliyet ve teşkilâtlarını, tâkibettikleri ticaret yollarını, ekonomik ve politik rollerini ve nihayet tarih sahnesinden çekilmelerini intaç eden âmilleri, vesika ve kaynaklara dayanarak, etraflı ve tatmin edici bir şekilde incelemektedir.

[*] Walter J. Fischel (University of California, Berkeley) : «The Spice Trade in Memluk Egypt» Journal of the Economic and Social History of the Orient, sf. 157 - 174, Vol. I/ Part 2/ April 1958. E. J. Brill/Leiden.

İslâm tarihinin Eyyubîler ve Kölemenler devrine ait kaynaklarında mevcut malzemenin hattâ sâdece bir kısmı sosyal ve ekonomik veriler için tetkik ve analize tâbi tutulduğu takdirde, bunlarda, arapça ifadesiyle «**Tâcir el-Kaarimî**» veya çoğul şekliyle «**Tüccar el-Kaarim**» denilen ve bir tip ticaret erbabını tavsif eden tâbirlere sık sık rastlandığı görülür. Arapçada hiçbir mânâsı bulunmayan bu «**Kaarimî**» tâbiri, mânâca hâlâ izah edilmemiş olarak beklemekte ve kabule şâyân tatmin edici herhangi bir izah şekline de el'an mukavemet etmektedir. Bu tâbirin, adıgeçen Müslüman tâcirlerinin münhasıran ihtisas kazandıkları emtianın, yâni biber ve baharâtın, bir târifi olarak izahı bir esasa dayanmadığı gibi; Batı Sudan'da zenci kabileleriyle meskûn bulunan bir bölgenin adı olan «**Kaanem**» kelimesinden bozma olduğu şeklindeki izah tarzı da, bir asırdanberi Avrupalı ilim adamları tarafından kabul edilmiş olmasına ve hattâ o zamandanberi Arap lûgatlarında da bu şekilde gösterilmiş bulunmasına rağmen, keza mesnetsizdir. Zira «**Kaarimî**» denilen tâcirler, Batı Sudan'daki «**Kaanem**» bölgesinden gelmedikleri gibi, etnik ve coğrafi menşeleri itibariyle de esasen mütecanis değillerdir.

Müellife göre, Arap menbalarında isimleri ve biyografileri ile birlikte 50 kadar münferit tâcirin tespit edilmiş olmasına rağmen, «**Kaarimî**» tâbirinin mânâca hâlâ izah edilememiş olması gerçekten üzücü olmakla beraber, bu tâcirlerin takriben üçyüz yıl müddetle Mısır ekonomisinde mühim bir faktör oldukları düşünülecek olursa, zikredilen miktârın oldukça cüz'î olduğu anlaşılır. İleride Arap kaynaklarına daha fazla nüfuz edildikçe, bu ünvânı taşıyan tâcirlerden daha birçoğunun tespit olunacağı ve böylece mânâyı izah edici unsurların da peyderpey elde edileceği ümid edilebilir.

«**Kaarimî**» tâbirinin mânâca belirsizliğine, bununla tavsif edilen tâcirlerin menşe ve tarih sahnesine ilk çıkışlarındaki vuzuhsuzluk ta inzimam ediyor. Bu tâcirlerin faaliyetlerinin daha etraflı bir şekilde araştırılmasında terakkiler kaydedilmiş olmasına rağmen, son araştırmalar dahi onların menşelerine ışık saçamamıştır. Onlar tarih sahnesinde ilk defa ne vakit göründüler? Bu sorunun cevabı da el'an kesin olarak verilmiş değildir. Bu tâcirlerin Aden'den Mısır'a muvasalatları üzerine dört yıllık zekât tediyesiyle alâkalı olarak 1181 (h. 577) yılı, hâlâ, onların zikredildikleri ilk yıl olarak kabul edilmektedir. Onların faaliyetlerinin hernekadar daha öncelere uzadığı düşünülebilirse de, bu hususu teyid edecek vesikalara henüz rastlanamamıştır.

Bu tâcirlerin ilk defa zikredildikleri 1181 yılından 14 üncü yüzyılın başlarına kadar geçen devrede büyük bir sükût hüküm sürmekte ve faaliyetlerine dair pek az kayda rastlanmaktadır. Maamafih, Salâhaddin-i Eyyubî'nin Kızıldeniz'i yabancı tâcirlerle kapamak ve münhasıran bir İslâm denizi haline getirmek şeklinde tecellî eden ticaret politikasının bir neticesi olarak, **kaarimî** ticaretinin de Eyyubîler devrinde muhkemleşerek kuvvetli ve devamlı bir ticarî faktör haline geldiği kabul edilebilir. Müteakib Kölemenler devrinde bu tâcirler, ticarî faaliyetlerini Yemen, Şam ve diğer bölgelerle inkıtasız yürütmeğe muktedir oldular ve bu faaliyetlerini, inkişaflarının evç noktasına ulaştığı 14 ve 15 inci yüzyıllarda da genişletip kuvvetlendirerek Mısır'ın iktisadî ve siyasî hayatında mümtaz kimseler oldular.

Kaarimî tâcirler, aslında biber ve baharât tâcirleri idiler. Böyle olmakla beraber kaynaklar, onların ayrıca buğday, un, pirinç ve şeker gibi ziraî maddeler ve kereste, ipek, silâh, zırh ve Yemen mücevherâtı ticaretiyle de iştigal ettiklerini göstermektedir. Lâkin biber ve baharât, onların esas iştigal mevzuu idi. Onlar, kendilerine bu emtiayı temin eden memleketle —yâni Yemen ile— sıkı temas halinde idiler. Yemen, onların hem emtia tedarik merkezi ve hem de ticarî faaliyetlerinin hareket noktası idi. Büyük bir kısmı Hind menşeli olan bu emtia, Hindli tâcirler tarafından Hind'den Yemen'e gemilerle getirilir ve buradan da **kaarimî tâcirler** tarafından Mısır'a sevk edilirdi.

Emtianın Yemen'den Mısır'a nakli hangi tarikle ve nasıl yapılırdı? Müellif, Arap kaynaklarındaki kayıtlara dayanarak bu yolu şöyle çiziyor: O devirde Hind Denizi ile Kızıldeniz arasında mühim bir transit limanı ve büyük bir ticaret merkezi olan Aden'den hareket eden ve çoğu bu tâcirlerin kendi tasarrufları altında bulunan «**Merâkib el-Kaarim**» denilen gemiler, Kızıldenizi geçerek, Mısır Sudanı'nın sahillerindeki **Aydeb** veya **Koseyr** limanlarından birine yanaşır ve yüklerini boşaltırlardı. Aydeb limanı, gemilerin kolayca yanaşmalarına her bakımdan müsait olması hasebiyle, bu tâcirlerin bir konaklama ve buluşma mahalli olarak fazla revaçta idi. Buna mukabil daha kuzeyde bulunan Koseyr limanı, deniz yolunun uzamasına karşılık, karayolunu külliyetli miktarda kısaltması dolayısıyla bir avantaja mâlikti.

Adıgeçen limanlardan itibaren emtia, iyi organize edilmiş bir kara nakliyatı teşkilâtı sayesinde, yüzlerce esir ve devenin yardımıyla, Nil nehri sahilinde kâin **Kus** şehrine nakledilirdi. O devirde Kahireden sonra en mühim ticaret merkezlerinden biri olan bu şehre, bir transit istasyonu olarak oynadığı merkezî rolden dolayı «Aden tâcirlerinin limanı» unvanı da verilmişti. Bir darphanesi ve çevresinde

zengin madenleri bulunan bu şehir, aynı zamanda Nil nehri üzerinde işliyen gemilerin de inşa edildikleri bir merkez idi. Buradan itibaren de emtia, Nil nehri tarikiyla Fostat denilen Eski Kahire'ye nakledilirdi.

İçinde **kaarimî tâcirlerin** merkez bürolarının bulunduğu Kahire şehri, bu ticaret yolunun münteha noktası idi. Bu şehre getirilen emtia, «**Funduk**» veya «**Fanâdık**» adı verilen depolara (hanlara) yerleştirilir ve buradan da Venedik, Cenova, Piza, Marsilya ve Barselona gibi şehirlerden gelen Avrupalı tâcirlerle satılırdı.

Kaarimîlerin ticarî teşkilâtında çok mühim bir rol oynayan bu **funduklar**, Zebid, Ta'as, Kus, Aydeb ve İskenderiye gibi diğer güzergâh beldelerinde de kurulmuştu. Hattâ bu tâcirler tarafından vakıf olarak tesis ve iç avlularına birer de câmi inşa edilmiş olan bâzi **funduklar**, sâhiplerine izafeten adlandırılmışlardı.

Müellif, kaarimî tâcirlerin menşeleri ve teşkilâtlarının iç bünyesi hakkında da bizi tenvir ediyor: Bu tâcirlerin etnik ve coğrafi menşeleri pek muhtelifdir. Onlar, aslen Suriye, Mezopotamya, Yemen, Habeşistan ve sair memleketlerden gelmedir. Onların, baharât ticaretinde ihtisaslaşmazdan önce, Acem Körfezinden itibaren Semerkant bölgesine, Çin'e ve hattâ Afrika ve Senegal'e uzun seyahatlere girişen kimseler oldukları anlaşılıyor. Bu bakımdan onlar, zamanlarının büyük tüccar seyyahları idiler. **Kaarimî tâcir** haline gelince, onların ticarî faaliyetleri de Yemen ve Mısır gibi başlıca iki kutup arasında temerküz etmiş oldu.

Kaarimî teşkilâtının iç bünyesine gelince: Bu teşkilâtın, biber ve baharât ticareti gibi muayyen bir gayenin tahakkuku uğrunda bir tâcirler zümresinin işbirliği yapmasıyla meydana gelmiş kapalı bir korporasyon veya lonca şeklinde olduğunu gösteren haklı sebepler vardır. Zira denizaşırı bölgelere şâmil böyle büyük bir ticarî teşebbüsün icaplarından olan tedarik ve ithalât, nakliye ve anbarlama, satış ve ihracât gibi çeşitli problemler, müteaddit fertlerin işbirliğini, karşılıklı yardım ve dayanışmasını zarûrî kılar. Münferid bir tâcir, ne kadar zengin ve kudretli olursa olsun, bu neviden bir ticarî faaliyeti tek başına tedvir edemez. Esasen Ortaçağda deniz ticareti alanında mümkün olabilen yegâne şekil, ticaretin aynı bir kolunda ilgililerin işbirliği yapmalarıdır.

Kaarimî teşkilâtı sadece meslekî bir birlik olmayıp, aynı zamanda bir mezhep ünitesi idi. Bu teşkilâtı meydana getiren tâcirlerin, mezhep itibariyle mütecanis, dindar ve sofu kimseler oldukları, müşterek islâmî bağlarla birleştikleri ve aralarına katılan münferid yabancı tâcirlerin de kısa zamanda ihtida ettikleri tebeyyün etmiştir.

Müellif, bu tâcirlerin devletle olan münasebetleri, ekonomik ve politik rolleri hakkında da etraflı bilgi veriyor: Bu geniş ticarî teşkilât, gittikçe artan ticarî faaliyetleri dolayısıyla, devlet hazinesi için devamlı ve mütezayid bir gelir kaynağı haline gelerek Memlûk hükûmetini yeni yeni ödevlerle karşı karşıya getirdi. Hükûmet, bu teşkilâtın gelişen ticarî faaliyetleriyle müterafik olarak tahaddüs eden yeni malî ve idarî meselelerle başa çıkabilmek için, Kahire'de yeni daireler kurmak ve münhasıran bu ticarî faaliyeti murakabe etmek ve vergilendirmek üzere özel memuriyetler ihdas etmek zorunda kaldı. Baharâtın Mısır'a ithalini kontrol, **fundukları** teftiş ve emtianın Avrupalı tâcirlerle satışını murakabe etmek üzere kurulan ve Arapça ifadeyle «Müstevfi el-behâr ve'l-Kaarim» denilen kontrol dairesi, bu idarî yeniliklerden biridir. Bundan maada ayrıca bir müfettiş, bir murakıp ve bu tâcirlerin zekât işlerine nezâret etmeğe mahsus özel bir memurluk ta bu yenilikler meyanındadır.

Hükûmetin, bu ticarî faaliyetlerden sağladığı büyük menfaatler dolayısıyla, bu tâcirleri himâye ve faaliyetlerini de terviç ettiği tabiidir. Nitekim, o devre âit vesikalar arasında, gemi ve kârvanların himayesini ve yolların selâmet ve emniyetini tekeffül etmek üzere Memlûk Sultanı Kalavun tarafından bu tâcirlere yazılmış bir garanti mektubuna da rastlanmıştır.

Bu geniş ticarî faaliyetlerinin tabii bir neticesi olarak **kaarimî** tâcirlerin ellerindeki servet terakümü de muazzamdı. Onların servetleri, Doğu ülkelerinde darbimesel haline gelmişti. Gerek Arap kaynaklarında bu tâcirlerin bâzularından bahsedilirken «**Onun serveti sayılamıyacak derecede idi**» veya «**Para bahis konusu olunca, onunla hiç kimse başa çıkamıyordu**» tarzında ibârelerin kullanılmış olması, gerekse meşhur seyyah İbn-i Batuta'nın Hindistan'ın Devletâbâd şehrinde rastladığı zengin inci tâcirlerini veya Çin'in «**Satı**» denilen meşhur zenginlerini tavsif ederken «**Onlar Mısır'daki kaarimî tâcirlerle benzerler**» demekten başkaca bir târif şekli bulamamış olması, bunu teyid eder.

Kaarimî tâcirlerin servetlerinin yanısıra, onların şefkat ve âlicenablıkları da daima medh ve senâ edilmiştir. Şayet bu tâcirlerin desteği olmasaydı, Mekke ve Kahire gibi bâzı beldelerdeki câmi, medrese, hankah ve hastahane ve benzeri islâmî tesislerin inşa, itmam ve tâmirleri de başarılamazdı. Meselâ Mekke'de bir yangın neticesinde hasara uğrayan mukaddes câmiin restorasyonu için büyük meblâğlar vaz'etmiş olan Burhaneddin ve Nureddin El-Mahallî adlı kaarimî tâcirler buna birer misaldir.

Kaarimî tâcirlerin ellerinde terâküm eden büyük nakdî meblâğlar, onları Mısır'ın para piyasası üzerinde nüfuz sahibi olmağa ve bankacı ve maliyecilere hâs fonksiyonları geniş ölçüde ifaya sevketti. Kaynaklar, onların fertlere ve hükûmetlere ikrazlarda bulunmak ve krediler açmak suretiyle beynelmilel finans sahasına duhulleri hakkında birçok misallerle doludur. Müellif, onların fertlere vâki ikrazlarına misal olarak, bir gurup Hıristiyan tâcirlerle onlar arasında yapılan 20.000 dinarlık bir istikraz akdini, Makrizî'den, naklen zikrediyor. Burada sermayeyi verenler kaarimî tâcirler, bu sermayenin yatırımını yapanlar da hıristiyan tâcirlerdir.

Fakat asıl mühim olan ve büyük meblâğlara varan ikrazlar, onların hükümdarlara yaptıkları ikrazlardır. Bu nevi ikrazlardan en büyüğü Sultan Barkuk zamanında ve bir harp finansmanı halinde 1394 yılında vuku bulmuştur. Timurleng'i Suriye eyaletinden taretmek üzere ordunun teçhizi ve asker ücretlerinin tediyesi için Sultan Barkuk, üç meşhur kaarimî tâcirden bir milyon **dirhem** istikrazda bulunmuş ve buna karşılık ta Memlûk maliye nazırı bu tâcirlerle senet halinde yazılı garantiler vermişti. Böylece kaarimî tacirler, yaptıkları ikrazlar sayesinde, Timurleng'in batıya yürümesine bilvasıta mâni olmuşlar ve Memlûk rejiminin ayakta kalmasına da fiilen hizmet etmişlerdir.

Bir yandan ticarî faaliyetleri dolayısıyla devlet maliyesine sağladıkları gelir ve diğer yandan da malî darlığa düşen hükümdarlara zaman zaman yaptıkları ikrazların tabii bir neticesi olarak, bu tâcirlerin iktisab ettikleri politik nüfuzun ehemmiyetine de işaret etmek yerinde olur. Mücavir devletler arasında vukubulacak herhangi bir politik gerginlik veya mücadelenin, hem bu tâcirlerin ticarî faaliyetlerine ve hem de bu faaliyetlerden müstefid olan devlet maliyesine zarar tevliid edeceği tabiidir. Bu sebeple, bhusus Yemen ile Mısır arasında siyasî bir ihtilâf veya buhran başgösterdiği zamanlarda Memlûk sultanları, ihtilâfı tesviye ve buhranı bertaraf etmek üzere, kaarimî tâcirlerden aracı olarak istifade ederlerdi. Meselâ bu tâcirlerin en meşhurlarından biri olan Burhaneddin El-Mahallî'nin özel diplomatik bir vazife ile Yemen hükümdarı nezdine elçi olarak gönderilmiş olması, bu bakımdan dikkate şâyandır. Birçok siyasî ihtilâf ve gerginlikler, ticarî faaliyetlerinin istikrarı için her şeyden önce sulh şartlarının bâkî kalmasını arzulayan bu tâcirler tarafından hükümdarlara bol bol verilen hediyeler sayesinde izale ve bertaraf edilebiliyordu.

Memlûk sultanları kaarimî tâcirlerin faaliyetlerine müdahale etmedikleri ve onlardan sadece ekonomik ve malî menfaatler sağlamakla yetindikleri müddetçe, bu tâcirler de gelişip inkişaf ettiler. Lâkin durum ilânihaye böyle devam etmedi. Memlûk sultanlarından Parsbay'ın (1422 - 1435) yeni bir ticarî siyaset tâkibetmeğe başlaması, baharât ve şeker gibi ithal maddeleri mevzuunda devlet tekeli sistemini vaz'etmesi ve devletin kârını artırmak için de bunları münhasıran kendisi tarafından tespit olunan fiyatlar üzerinden bu tâcirlere zorla satmak istemesi, durumu temelinden değıştirdi. Bu tâcirler, eski tedarik merkezlerinden baharâtı artık mübayaa edemez ve sultanın müsaadesi olmadan satamaz oldular ve âdetâ devletin memur ve müstahdemleri haline geldiler. Sultan Hoşkadem tarafından da devam ve tatbik edilen bu inhisarcı politika, kaarimilerin zevalinin âmili oldu.

Maamafih bu zevâli hazırhyan munzam sebeplerden biri de, şüphesiz ki, Ümid Burnu yolunun keşfi (1498) ve Portekizlilerin Hind denizine nüfuz etmeleridir. Batı Hindistan sahillerinde Portekiz kolonilerinin teşekkülü ve bunların büyük liman ve ticaret merkezlerine yerleşmeleri üzerine baharât ticareti de tamamen onların inhisarı altına girerek Kaarimî tacirler tarih sahnesinden müebbed sürülmüş oldular.